

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Γιάννης Σπιλάνης

1. Εισαγωγή: Γιατί τα νησιά;

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην 2η Έκθεση για την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο για τη χωρική συνοχή, αναφέρεται διεξοδικά στις ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων περιφερειών της Ένωσης. Τα νησιά κατατάσσονται, μαζί με τις παράκτιες, τις αραιοκατοικημένες και τις ορεινές περιοχές, μεταξύ των περιοχών με ειδικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά για τις οποίες η Ένωση «καλείται να συνεχίσει τις πολιτικές προώθησης της ανάπτυξης εφαρμόζοντας εξειδικευμένα μέτρα» (ΕΕ, 2001, σ. 34-35). Η 1η έκθεση προόδου που ακολούθησε προχώρησε ακόμη περισσότερο κατατάσσοντας τα νησιά στις περιοχές με σοβαρά φυσικά ή γεωγραφικά μειονεκτήματα, που μπορεί να συνδυάζουν περισσότερα από ένα μειονέκτηματα: απομόνωση, ορεινό έδαφος, αραιό πληθυσμό (CEC, 2002, σ. 17).

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τις σχετικές μελέτες που ανατέθηκαν για να αναλυθούν σε βάθος τα ιδιαίτερα προβλήματα και χαρακτηριστικά των περιοχών αυτών, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ΕΕ προετοιμάζει το έδαφος για την άσκηση ειδικής διαρθρωτικής πολιτικής για τις περιοχές αυτές κατά τη περίοδο που θα ακολουθήσει τη διεύρυνση. Για να υλοποιηθεί η πολιτική αυτή είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα χρειαστεί να ισχυροποιηθεί και η νομική βάση στις υπό διαμόρφωση συνθήκες μια και η αναφορά στο άρθρο 158 της συνθήκης του Amsterdam¹ – παρά την ύπαρξη της δήλωσης 30 όπου αναγνωρίζεται η ύπαρξη μόνιμων διαρθρωτικών εμποδίων και η δυνατότητα για λήψη ειδικών μέτρων – δεν έδωσε μέχρι σήμερα τη δυνατότητα εφαρμογής μιας ειδικής συνεκτικής πολιτικής.

1. Το άρθρο 158 αναφερόμενο στην οικονομική και κοινωνική συνοχή προσδιορίζει ότι «..η Ένωση στοχεύει στη μείωση των ανισοτήτων επιπέδου ανάπτυξης των διαφόρων περιφερειών και την καθυστέρηση των λιγότερο ευνοημένων περιοχών ή νησιών, συμπεριλαμβανομένων και των αγροτικών περιοχών».

Ούτε η Ελλάδα, παρά τον πανθομολογούμενο νησιωτικό χαρακτήρα της, διαθέτει ακόμη ειδική πολιτική για τα νησιά, παρά μόνο ορισμένα ασύνδετα μεταξύ τους μέτρα (πχ. ειδική φορολόγηση για τους κατοίκους των νησιών με λιγότερους από 3100 κατοίκους, μειωμένο ΦΠΑ κ.λπ.).² Άλλωστε μόλις με τη τελευταία τροποποίηση του Συντάγματος υπάρχει σαφής διάταξη (άρθρο 101 – ερμηνευτική δήλωση) που επιτρέπει τη διαφορετική αντιμετώπιση του νησιωτικού χώρου από τις άλλες περιοχές.³ Για ποιόν όμως λόγο απαιτείται μια διαφορετική αντιμετώπιση; Σε οικονομικούς όρους και με βάση τα πλέον πρόσφατα στοιχεία του EUROSTAT (1999), το κατά κεφαλή ΑΕΠ των 22 ευρωπαϊκών νησιωτικών περιφερειών κυμαίνεται από 51 μέχρι 134 του μέσου κοινοτικού όρου, αλλά μόνο 3 περιφέρειες ξεπερνούν τον μέσο κοινοτικό όρο⁴, περιφέρειες που αντιπροσωπεύουν το 6,5% του νησιωτικού πληθυσμού των 13 εκατομμυρίων κατοίκων των νησιών στην ΕΕ.

Εξετάζοντας τους δείκτες που αφορούν στη διάρθρωση του ΑΕΠ ανά τομέα, στις δημογραφικές τάσεις, στην απασχόληση, στο επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων, στο επίπεδο της παραγωγικότητας, στην πραγματοποιούμενη έρευνα, στη διείσδυση νέων τεχνολογιών, στην πραγματοποίηση καινοτομιών κ.λπ. διαπιστώνει κανείς με ελάχιστες εξαιρέσεις ότι τα νησιά παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές από τις ευρωπαϊκές ηπειρωτικές περιφέρειες, ενώ έντονα είναι τα χαρακτηριστικά υπανάπτυξης σ' αυτά (Επιτροπή ΕΚ, 1991).

Αυτή η οικονομική κατάσταση που διαρκεί αρκετές δεκαετίες τώρα, αποτελεί ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα μιας σειράς φαινομένων, όπως η αποδιάρθρωση του τοπικού παραγωγικού ιστού, η δημογραφική και κοινωνική αποσταθεροποίηση (που λαμβάνει είτε τη μορφή της δημογραφικής αποψίλωσης είτε τη μορφή της δημογραφικής έκρηξης και υψηλής ανεργίας ανάλογα με τη περίπτωση), ο πολιτιστικός μααρασμός, η τεχνολογική και οικονομική εξάρτηση κ.λπ., δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο υπανάπτυξης.

Οι αρχικές αυτές διαπιστώσεις οδηγούν στη σκέψη ότι τα προβλήματα που συναντούν τα νησιά δεν είναι συγκυριακής μορφής, αλλά διαρθρωτικής. Είναι

2. Αντίστοιχες λογικές είναι οι κοινοτικές πρωτοβουλίες όπως πχ. τα ειδικά μέτρα για ορισμένα αγροτικά προϊόντα στα νησιά του Αιγαίου (Καν. 2019/93 όπως τροποποιήθηκε από τον Κανονισμό 442/2002), εξαιρέσεις των μικρών νησιών από την περιβαλλοντική νομοθεσία (Οδηγίες 94/62/CE για τα υλικά συσκευασίας και 1999/31/CE για τα σημεία απόθεσης απορριμμάτων) και τη νομοθεσία για τις κρατικές ενισχύσεις σε επιχειρήσεις.

3. Η δήλωση αυτή αναφέρει τα εξής: «Ο κοινός νομοθέτης και η διοίκηση όταν δρα κανονιστικά έχουν υποχρέωση να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών περιοχών».

4. Οι 3 από τις 24 νησιωτικές περιφέρειες που ξεπερνούν τον μέσο κοινοτικό όρο είναι: τα νησιά Alland (Φιλανδία) με 134, τα Shetland (Μ. Βρετανία) με 114 και οι Βαλεαρίδες (Ισπανία) με 101.

μάλιστα τέτοιας έντασης και διάρκειας τα προβλήματα ώστε τα νησιά να κατατάσσονται στις μειονεκτικές ή στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές (LFA's) ανάλογα με τη χρησιμοποιούμενη ορολογία. Επομένως παραμένει το ερώτημα αν για να αντιμετωπιστούν χρειάζεται να εφαρμοστούν κατάλληλες πολιτικές που θα στοχεύουν στην εξαφάνιση ή στον περιορισμό τόσο των προβλημάτων όσο και των αιτίων που τα έχουν δημιουργήσει ώστε τα νησιά να γίνουν και πάλι χώροι με εσωτερική δυναμική και πρωτοβουλίες. Η μήπως πρέπει να θεωρηθούν τα νησιά ως «μειονεκτικές περιοχές» και κατά συνέπεια χωρίς δυνατότητες ανάπτυξης, γεγονός που θα απαιτήσει μια διαρκή μεταφορά πόρων με τη μορφή μεταβιβαστικών πληρωμών ώστε να καλύπτεται το παραγωγικό έλλειμμα που συνεπάγεται η αδυναμία δημιουργίας δραστηριοτήτων ανταγωνιστικών στο νέο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (Casabianca F. de, 1998).

Όμως ποιες είναι οι κατάλληλες πολιτικές και γιατί ότι εφαρμόστηκε μέχρι σήμερα δεν έδωσε αποτελέσματα; Αποτελεί γεγονός ότι οι «κλασικές» σχολές σκέψης, στις προσεγγίσεις των οποίων στηρίζονται οι πολιτικές αυτές, έδωσαν προτεραιότητα σε θέματα μεγιστοποίησης της ευημερίας σε παγκόσμιο και εθνικό επίπεδο, ενώ εκείνοι που ασχολήθηκαν με τις περιφερειακές ανισότητες έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στον προσδιορισμό των μηχανισμών που εμποδίζουν τη σύγκλιση των οικονομιών⁵ κύρια με εξωγενείς παρεμβάσεις. Η «αδιαφορία» που παρατηρήθηκε στη διερεύνηση των ειδικών χαρακτηριστικών των επιμέρους περιοχών ως αιτίων των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν αυτές, αλλά και ως στοιχείων που θα οδηγούσε στη διαφοροποίηση των ασκούμενων πολιτικών, αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι οι νησιωτικές περιοχές δεν αποτέλεσαν αντικείμενο επιστημονικής έρευνας μέχρι σχετικά πρόσφατα. Άλλωστε δεν είναι λίγοι οι επιστήμονες εκείνοι που υποστήριξαν ότι «οι βιολογικές ιδιαιτερότητες των νησιών αποτελούν ανεπαρκή βάση για οποιαδήποτε κοινωνική και οικονομική θεωρία» (Selwyn, 1980).

Η ενασχόληση της επιστημονικής κοινότητας αλλά και των διεθνών οργανισμών με τα νησιά είναι σχετικά πρόσφατη. Τα οικονομικά, δημογραφικά και περιβαλλοντικά προβλήματα των μικρών νησιωτικών κρατών (SIDS) κατ' αρχήν (την δεκαετία του '70) και των νησιών-περιφερειών της Ευρώπης στη συνέχεια αποτέλεσαν το έναυσμα για την εκπόνηση μιας σειράς επιστημονικών προγραμμάτων -με σημαντικότερο το *Man and the Biosphere* (MAB) της UNESCO - μελετών και συνεδρίων στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης, αλλά απασχόλησαν

5. Βλέπε μεταξύ άλλων στα Γετίμης-Καυκαλάς 1994, Κόνσολας 1997, Λαμπριανίδης 2002.

και άλλες διεθνείς διασκέψεις με σημαντικότερες αυτές του Rio και του Johannesburg για τη βιώσιμη ανάπτυξη⁶.

Η αναφορά στα νησιά στο κεφάλαιο 17 της Agenda 21 αποτελεί απόδειξη του διεθνούς ενδιαφέροντος για τη βιώσιμη ανάπτυξη τους μέσα από την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της ευθραυστότητας τους, χωρίς όμως να έχουν υπάρξει αποτελεσματικές πολιτικές στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους.

Στην παρούσα εργασία θα επιχειρηθεί να διερευνηθούν οι αιτίες που έχουν οδηγήσει τα ελληνικά νησιά στη σημερινή τους κατάσταση, αφού πρώτα δοθεί μια σύντομη και συνθετική περιγραφή της κατάστασης αυτής. Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν οι μεταβολές στους εξωγενείς παράγοντες που καταγράφονται σήμερα και επιτρέπουν την αλλαγή της αναπτυξιακής πορείας των νησιών, έτσι ώστε να διαφανεί ποιά μπορεί να είναι το πλαίσιο μιας νησιωτικής πολιτικής σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο.

2. Συνθετική παρουσίαση της ταυτότητας του ελληνικού νησιωτικού χώρου⁷

Από τις 10.000 περίπου νησιά, νησίδες και βραχονησίδες που περιβάλλουν την ελληνική χερσόνησο σήμερα κατοικούνται τα 112. Από αυτά, τα 81 νησιά έχουν διοικητική αυτοτέλεια και αποτελούν έδρα ενός τουλάχιστον ΟΤΑ. Περίπου το 13% του πληθυσμού της χώρας κατοικεί στα νησιά που καλύπτουν περίπου το 19% του εδάφους της.

Στο Αιγαίο Πέλαγος, υπάρχουν νησιά όλων των κατηγοριών: στο Νότο η Κρήτη – που συγκαταλέγεται στα πολύ μεγάλα νησιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης μαζί με τη Σαρδηνία, τη Σικελία και τη Κορσική- αποτελεί τμήμα των νοτίων συνόρων με την Αφρική.⁸ Στο Δυτικό Αιγαίο, σε σχετικά μικρή απόσταση από την ηπειρωτική Ελλάδα, υπάρχουν πολυάριθμα νησιά που ανήκουν διοικητικά σε νομούς της ηπειρωτικής χώρας (Νησιά Αργοσαρωνικού, Β.Σποράδες, Εύ-

6. Από τη δραστηριοποίηση αυτή προέκυψαν ενδιαφέρουσες δημοσιεύσεις όπως Cavallaro C. 1987, Crusol J. – Hein P. – Vellas F., 1988, Beller W.- D' Ayala P. – Hein P. 1990, Brigand L., 1991, Briguglio L, 1999, Gourmelon F. – Brigand L. 1991, Poirine B. 1995, Sanguin A-L. 1997, Maistersheim A. (ed.) 1997, Casabianca F. De (ed.) 1998, Fernandez Martin F. (ed.) 1999 κ.ά. ενώ σημαντικό υλικό βρίσκεται στις ιστοσελίδες των Ηνωμένων Εθνών, της INSULA, της Επιτροπής Νησιών της Διάσκεψης των Παράκτιων Περιφερειακών Περιοχών της Ευρώπης (CRPM) κ.λπ.

7. Μέχρι τη στιγμή της συγγραφής του παρόντος κειμένου δεν είχαν δοθεί στη δημοσιότητα στοιχεία της απογραφής του 2001 με ανάλυση σε επίπεδο νησιού.

8. Συνήθως η Κρήτη δεν συμπεριλαμβάνεται στις αναλύσεις που γίνονται στη χώρα μας για τα νησιά μια και λόγω μεγέθους υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση από τον υπόλοιπο νησιωτικό χώρο. Στην παρούσα ανάλυση, όπου επιχειρείται συνολική προσέγγιση του νησιωτικού προβλήματος, έχει συμπεριληφθεί.

βοια).⁹ Το υπόλοιπο Αιγαίο, ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Τουρκία, είναι κατά-σπαρτο από νησιά μικρού και μεσαίου μεγέθους, που διοικητικά ανήκουν σε 5 νομούς και 2 περιφέρειες αποκλειστικά νησιωτικές, αν εξαιρέσει κανείς τη Θάσο και τη Σαμοθράκη. Στο Ιόνιο Πέλαγος και σε μικρή σχετικά απόσταση από τις δυτικές ακτές της Ελλάδας, υπάρχουν 5 νησιά μεσαίου μεγέθους και αρκετά μικρότερα που ανήκουν στην Περιφέρεια Ιονίων Νησιών.

Εξετάζοντας τις τάσεις των βασικών οικονομικών και δημογραφικών μεγεθών των νησιωτικών περιφερειών σε σχέση με τις άλλες περιφέρειες της χώρας αλλά και με ότι συμβαίνει στις νησιωτικές περιφέρειες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών (Πίνακας 1), γίνεται σαφές ότι δε βρισκόμαστε μπροστά σε μια ομοιογενή κατάσταση:

Πίνακας 1. Γενικοί Δείκτες των Ευρωπαϊκών Νησιωτικών Περιφερειών

	Μεταβολή Πληθυσμού 1977- 1987%	Μεταβολή Πληθυσμού 1987- 1997%	Πληθυσμός < 25 ετών	Πληθυσμός < 65 ετών	Γεννητικότητα 0%	Ενεργός Πληθυσμός 0%	Εξάρτηση %	Ανεργία 0%	ΑΕΠ/ κάτοικο (1997 EE15=100)	ΑΕΠ/ σε ΠΠΣ/ κάτοικο (1997 EE15=100)
EE15	:	:	:	:	1,1	:	:	9,4	100	100
Ευρωζώνη	:	1	29,9	15,7	1,1	54,6	1,6	10,1	99,9	99,9
Ελλάδα	0,7	0,5	30,8	16,2	1	:	:	11,7	52,6	65,9
Ιόν. Νησιά	0,3	0,8	29,7	19,8	0,9	:	:	5,5	47,8	59,9
B. Αιγαίο	0	-0,5	29	22,6	1	:	:	11,3	40,4	50,7
N. Αιγαίο	0,8	1,1	33	14,5	1,2	:	:	7,3	58,4	73,2
Κρήτη	0,8	0,8	33,5	16,4	1,1	:	:	7,3	56,3	70,6
España	0,6	0,2	32	15,8	0,9	49,4	2,1	16,1	64,8	79,8
Balear	1	0,8	32,5	15,1	1,1	53,1	1,9	7,2	82,3	101,4
Canarias	0,8	0,8	36,1	11	1,1	52	2	14,4	61,8	76,2
France	0,5	0,5	32,8	15,4	1,2	55,8	1,5	11,4	106,9	99,1
Corse	0,8	0,6	29,3	17,8	1	43,9	2,5	14,3	84,7	78,5
Guadeloupe	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Reunion	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Italia	0,3	0	28	17,1	0,9	48,1	2,3	11,7	92	101,7
Sicilia	0,6	0	33,7	15,1	1,1	42,4	3,6	24,8	58,9	65,2
Sardegna	0,6	0,1	31,2	14,2	0,8	47,3	2,4	21,9	65,1	72
Portugal	0,6	0	33,3	14,9	1,1	61,3	1,3	4,7	47,8	73,2
Azores	-0,1	-0,2	41,7	12,1	1,4	53,2	2,6	3,7	33,1	50,7
Madeira	0,4	0	39,4	12	1,2	58,3	1,5	3,4	36,6	56
U.K.	0,1	0,4	:	:	1,2	61,9	1,3	6,1	101,7	101,9
Hampshire and Isle of Wight	0,6	0,6	31,2	16	1,2	65,1	1,1	3,6	105,5	105,8

Πηγή: Eurostat - Regio 2000
μη διαθέσιμα στοιχεία

9. Σύμφωνα με τον στατιστικό ορισμό της EUROSTAT (EU, 1994) νησιά όπως η Εύβοια και η Λευκάδα που έχουν σταθερή σύνδεση με την ηπειρωτική χώρα, η Σαλαμίνα και ο Πόρος με απόσταση μικρότερη του 1χλμ. από τη στεριά και τα νησιά με λιγότερο από 50 κατοίκους (περίπου 20) δεν θεωρούνται νησιά για τις ανάγκες της διαρθρωτικής πολιτικής της ΕΕ.

➤ το Νότιο Αιγαίο φαίνεται να παρουσιάζει μια δυναμική εξέλιξη μετά τη δεκαετία του 1970, αναστρέφοντας τη φθίνουσα τάση σε ότι αφορά στα οικονομικά και στα δημογραφικά μεγέθη, που είχε καταγραφεί μέχρι τότε. Το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (ΑΠΠ) της Περιφέρειας αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς απ' ότι ο εθνικός μέσος όρος (ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '80), με αποτέλεσμα να μεγενθύνεται τόσο το μερίδιο της στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ), όσο και το κατά κεφαλή ΑΠΠ, το οποίο από την αρχή της δεκαετίας του '90 έχει ξεπεράσει τον εθνικό μέσο όρο (κυμαίνεται από 113 ως 127) (Πίνακας 2). Η ίδια τάση επιβεβαιώνεται και από τα δημογραφικά στοιχεία: ο απασχολούμενος πληθυσμός αυξάνεται μετά το 1970, όπως και ο συνολικός πληθυσμός που έχει ξεπεράσει σήμερα αυτόν του 1951. Τα ποσοστά ανεργίας ενώ ήταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο μέχρι το 1997 (4,9% έναντι 10,3%), αυξήθηκαν στη συνέχεια (11,5% έναντι 11,1 το 2000). Τέλος, ακόμη και η φυσική κίνηση του πληθυσμού παρουσιάζεται τα τελευταία χρόνια έντονα θετική, αντίθετα με ότι συμβαίνει στις περισσότερες περιφέρειες της χώρας που δε διαθέτουν μεγάλο αστικό κέντρο και έχουν υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού, όπως συμβαίνει στο Ν. Αιγαίο.

➤ Η Κρήτη παρουσιάζει μια λιγότερο καλή κατάσταση: το κατά κεφαλή ΑΕΠ κυμαίνεται γύρω από τον εθνικό μέσο όρο κατά τη δεκαετία του '90, ο πληθυσμός αυξάνεται συνεχώς (+30% από το 1951) με φυσική κίνηση που υπερέχει σταθερά του εθνικού μέσου όρου, ενώ και η ανεργία παραμένει επίσης σταθερά χαμηλή (6,9% το 2000).

➤ Στα Ιόνια νησιά η κατάσταση είναι λιγότερο θετική, αν και οι περισσότεροι δείκτες παρουσίασαν βελτίωση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Το ΑΠΠ αυξήθηκε μέχρι το 1994 από τότε με ρυθμούς γρηγορότερους του εθνικού μέσου όρου για να ξεπεράσει τον εθνικό μέσο όρο (106 για το 1994) πριν μειωθεί στο 89 για το 2000. Ο συνολικός πληθυσμός έχει ξεπεράσει αυτόν του 1971, αλλά όχι αυτόν του 1951 και παρουσιάζει τάση αύξησης, ενώ η φυσική κίνηση παραμένει αρνητική. Η ανεργία παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα όπως σχεδόν και σε όλες τις υπόλοιπες νησιωτικές περιφέρειες (9,0% το 1996).

➤ Το Βόρειο Αιγαίο παρουσιάζει γενικά αρνητική πορεία αν και ορισμένοι δείκτες σημείωσαν βελτίωση: το κατά κεφαλή ΑΕΠ πλησίασε αρκετά τον εθνικό μέσο όρο (97 το 2000, αλλά περιορίστηκε στο 89 το 2001), ενώ η ανεργία για την ίδια χρονιά περιορίστηκε στο 7,1%. Θετική εξαίρεση αφορά στο συνολικό πληθυσμό, που αυξήθηκε στην δεκαετία του '90, λόγω παλιννόστησης. Όμως η τάση αυτή κινδυνεύει να ανατραπεί και πάλι εξ αιτίας της συνεχιζόμενης έντονα αρνητικής φυσικής κίνησης του πληθυσμού.

Πίνακας 2. ΑΕΠ ελληνικών νησιωτικών νομών και περιφερειών¹⁰

	1990	1994	1997	2001
<i>Περιφ. Β. Αιγαίου</i>		83	96	89
Ν. Λέσβου	71	81,4	103,3	95,9
Ν. Σάμου	79	95,6	93,3	84,2
Ν. Χίου	60	76,9	82,4	79,2
<i>Περιφ. Ν. Αιγαίου</i>		125	123	113
Ν. Κυκλάδων	101	102,7	114,2	103,2
Ν. Δωδεκανήσου	117	137,9	127,7	118,4
<i>Περιφ. Ιονίων Νήσων</i>		103	92	89
Ν. Κεφαλονιάς	79	101	92,9	81,7
Ν. Κερκύρας	95	107,7	92,2	94,8
Ν. Ζακύνθου	91	103,5	83,7	72,6
Ν. Λευκάδας	69	84,7	102	100,4
<i>Περιφ. Κρήτης</i>		101	100	97
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	100	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ Εθνικοί Λογαριασμοί

Τα παράκτια νησιά μπορούν να ομαδοποιηθούν γεωγραφικά σε τρεις ενότητες: τα νησιά του Αργοσαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα, Πόρος, Ύδρα, Σπέτσες) που μαζί με Κύθηρα – Αντικύθηρα ανήκουν στην Περιφέρεια Αττικής, τις Β. Σποράδες (Σκιάθος, Σκόπελος, Αλόνησος, Σκύρος) που ανήκουν στους νομούς Μαγνησίας και Ευβοίας και τα νησιά του Β. Αιγαίου (Θάσος, Σαμοθράκη) που ανήκουν στην Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και Θράκης. Η εξέλιξη του πληθυσμού στο σύνολο των νησιών παρουσιάζεται θετική για την περίοδο 61-91 (+14%) κυρίως εξ αιτίας του πληθυσμιακού βάρους της Σαλαμίνας και της Αίγινας που ουσιαστικά λειτουργούν ως προάστια της πρωτεύουσας και σε μικρότερο βαθμό των τουριστικών νησιών (Θάσος, Σκιάθος, Σκόπελος). Το ίδιο γεγονός έχει επηρεάσει και τη σύνθεση της απασχόλησης (24,8% στη μεταποίηση), αλλά και την ανεργία, η οποία με 8,7% πλησιάζει τον εθνικό μέσο όρο.

Η παραπάνω περιγραφή που στηρίχθηκε σε ορισμένα πολύ βασικά οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη σε περιφερειακό επίπεδο, θα μπορούσε να δημι-

10. Από το 1994 η μέτρηση του ΑΕΠ γίνεται με βάση τον υπολογισμό της περιφερειακής προστιθέμενης αξίας και τα στοιχεία δεν είναι συγκρίσιμα με εκείνα των προηγούμενων ετών. Η νέα μεθοδολογία υπολογισμού του ΑΕΠ μείωσε τη βαρύτητα του πρωτογενούς τομέα υπέρ των υπηρεσιών. Οι σχετικά χαμηλότερες επιδόσεις των περιφερειών για το 2001 οφείλονται στο γεγονός ότι υπολογίστηκαν με βάση τον πραγματικό πληθυσμό που ήταν υψηλότερος από τις εκτιμήσεις που γίνονται για τα ενδιάμεσα έτη.

ουργήσει την εντύπωση ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια ξεκάθαρη κατάσταση σε ότι αφορά τη δυναμική των υπό εξέταση περιοχών και των προοπτικών ανάπτυξής τους. Όμως η ανάλυση σε μικρότερη κλίμακα (επίπεδο νομού και νησιού όπου αυτό είναι εφικτό), αλλά και σε μεγαλύτερο βάθος με την παράθεση και άλλων ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων αποκαλύπτουν μια κατάσταση περισσότερο πολύπλοκη αναφορικά με τις ανισότητες μεταξύ περιοχών, τις καθυστερήσεις που σημειώνονται σε ορισμένους τομείς και εν τέλει τις δυνατότητες μακροχρόνιας ανάπτυξής τους.

Με βάση την 6η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των περιφερειών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 1999), ο βαθμός αστικοποίησης των περιφερειών και ο βαθμός εξάρτησής τους από τον συνήθως χαμηλής παραγωγικότητας πρωτογενή τομέα, από μη αγοραίες υπηρεσίες ή από άλλους παραγωγικούς κλάδους που φθίνουν, αποτελούν παραμέτρους που επηρεάζουν την εξέλιξη του παραγόμενου προϊόντος και του δημιουργούμενου εισοδήματος. Άλλοι, όπως η παραγωγικότητα της εργασίας, το ποσοστό των απασχολούμενων, το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε παραγωγική ηλικία, το επενδεδυμένο κεφάλαιο (σε παραγωγικές δραστηριότητες αλλά και σε υποδομές), επηρεάζουν την αποδοτικότητα και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας¹¹. Τέλος η πραγματοποιούμενη έρευνα και η εισαγωγή καινοτομιών, η σωστή χρήση των φυσικών πόρων, το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης επηρεάζουν το μέλλον, τη βιωσιμότητα των οικονομιών δεδομένου ότι επηρεάζουν καθοριστικά τη μετεξέλιξη του τοπικού παραγωγικού συστήματος προς δραστηριότητες με υψηλότερη προστιθέμενη αξία.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε την κατάσταση στο νησιωτικό χώρο, αναλύοντας τα βασικά χαρακτηριστικά του οικονομικού συστήματος που το θεωρούμε ως καθοριστικό στη συνολική πορεία μιας περιοχής.

Με βάση τα πρόσφατα στοιχεία του ΑΕΠ μόνο οι νομοί του Ν.Αιγαίου φαίνεται να ξεπερνούν συστηματικά τον εθνικό μέσο όρο του κατά κεφαλή ΑΠΠ, ενώ οι Ν. Χίου και Ζακύνθου συγκαταλέγονται μεταξύ των «φτωχότε-

11. Βέβαια ισχύει και το αντίστροφο: μια ανταγωνιστική οικονομία ελκύει όλο και περισσότερες παραγωγικές επενδύσεις. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να χρησιμοποιήσει τον νεολογισμό της σωρευτικής ελκυστικότητας ή της σωρευτικής «απωθητικότητας» για να υπογραμμίσει ότι υπάρχει συχνά αμφίδρομη σχέση αιτιότητας-αιτιατού μεταξύ του βαθμού ανάπτυξης μιας περιοχής και των μεταβλητών που αναφέραμε προηγουμένα. Έτσι για παράδειγμα σε μια περιοχή με χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλούς ρυθμούς δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας δύσκολα προσελκύονται άτομα υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης.

ρων» νομών της χώρας¹² (Πίνακας 2). Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν τόσο οι απότομες αυξομειώσεις του δείκτη που παρατηρείται σε πολλούς νομούς της χώρας, όσο και η έντονα φθίνουσα πορεία των τουριστικών νομών της Κέρκυρας και της Ζακύνθου.

Η κατάσταση εμφανίζεται επίσης θετική για τα νησιά σε ότι αφορά τους δείκτες δηλωθέντος εισοδήματος, άμεσων φόρων και καταθέσεων: οι νησιωτικοί νομοί βρίσκονται αναλογικά σε πολύ υψηλή σειρά στην κατάταξη των νομών, αλλά μακριά από τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα που σημειώνουν τις υψηλότερες επιδόσεις σε εθνικό επίπεδο (Αθήνα και Θεσσαλονίκη και τον μεταξύ τους άξονα).

Κατ' αρχήν, η θέση των δύο αστικών κέντρων δείχνει την επιρροή που αυτά ασκούν σε όλη την ελληνική οικονομία και υπογραμμίζουν το γεγονός ότι πολλές από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια, είτε ανήκουν σε μόνιμους κατοίκους της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, είτε έχουν την έδρα τους σ' αυτές, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη διαρροή εισοδημάτων από την περιφέρεια. Επιπλέον, στην περίπτωση του τουρισμού ισχύει το εξής: εξ αιτίας της εποχικότητας της δραστηριότητας μεγάλο μέρος των επιχειρηματιών και εργαζόμενων στον τομέα παραμένει στα νησιά μόνο ορισμένους μήνες (από 3 έως 8 σε ακραίες περιπτώσεις), ενώ πολλοί απασχολούνται ευκαιριακά (1 ή 2 μήνες). Επίσης, η εποχική αύξηση του πληθυσμού (τουριστών και παραθεριστών) δημιουργεί πρόσθετη οικονομική δραστηριότητα, εκφραζόμενη σε προϊόν και φόρους, που όμως επιμερίζεται μόνο στους μόνιμους κατοίκους όταν κατασκευάζονται δείκτες για την πραγματοποίηση συγκρίσεων μεταξύ περιοχών.

Υψηλά εισοδήματα και αποταμιεύσεις δημιουργεί και η πρόσδοδος που αποκτάται από την εκποίηση της γης.¹³ Η μεγάλη ζήτηση για παραθεριστική κατοικία και τουριστικές δραστηριότητες έχει κυριολεκτικά «εκτοξεύσει» τις τιμές των οικοπέδων εντός και εκτός οικισμού γεγονός που, σε συνδυασμό με την οικοδομική δραστηριότητα που ακολουθεί, δημιουργεί μια επίπλαστη και μη βιώσιμη αύξηση των μεγεθών. Τα εισοδήματα που προέρχονται από τη γεωπρόσοδο καταναλώνονται σε μεγάλο ποσοστό ή αποταμιεύονται για να καταναλωθούν αργότερα και δεν επενδύονται ώστε να διευρύνουν τη παραγωγική βάση των νησιών και να δημιουργήσουν νέες θέσεις απασχόλησης και μόνιμες πηγές

12. Η κατάταξη της Χίου μας υπενθυμίζει ότι το ΑΠΠ απεικονίζει την παραγωγική δομή και ισχύ μιας περιοχής και δεν αντανάκλα απαραιτήτα και το επίπεδο ευημερίας που επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες (πχ. πρόσδοδοι, μεταβιβαστικές πληρωμές).

13. Ενδιαφέρουσα είναι η ανάλυση για το ρόλο της προσόδου –ειδικά εκείνης που προέρχεται από τους μισθούς του δημοσίου– στην αναπτυξιακή πορεία της Κορσικής (Levoratto N., 2001).

εισοδήματος για τους κατοίκους των νησιών, ενώ οι παραθεριστικές κατοικίες δημιουργούν τεχμαρτά και όχι πραγματικά εισοδήματα. Επομένως για να συντηρηθεί αυτό το μοντέλο ανάπτυξης (μεγέθυνσης θα ήταν ο ρεθότερος όρος) θα πρέπει να συνεχιστεί η εκποίηση της γης και η δόμησή της, μοντέλο που δεν έχει κανένα από τα χαρακτηριστικά της αιφόρου ανάπτυξης.

Σε περιπτώσεις όπως η Χίος, τα υψηλά εισοδήματα σε σχέση με το πολύ χαμηλό κατά κεφαλή ΑΕΠ οφείλονται στο γεγονός ότι μεγάλο μέρος των εισοδημάτων προέρχεται από τη ναυτιλία και επομένως δημιουργείται εκτός νομού και κυρίως εκτός χώρας. Επίσης το υψηλό επίπεδο αποταμίευσης των κατοίκων του Β. Αιγαίου (όπως επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία των οικογενειακών προϋπολογισμών – Πίνακας 3) σε συνδυασμό με το χαμηλό διαθέσιμο εισόδημα ανά οικογένεια, υποκρύπτει «άδηλα» εισοδήματα ή εξαιρετικά ιδιαίτερο καταναλωτικό πρότυπο, που συνοδεύεται από την απροθυμία των νησιωτών να επαναεπενδύσουν τα κέρδη τους. Είναι όντως γεγονός ότι η ανασφάλεια που έχει δημιουργηθεί στους νησιώτες αναφορικά με το αναπτυξιακό μέλλον των νησιών, σε συνδυασμό με τη σχετικά χαμηλή κερδοφορία των επιχειρήσεων στους περισσότερους κλάδους και την προηγηθείσα μακρά περίοδο μαρασμού και ύφεσης, τους οδηγεί είτε σε τοποθετήσεις εύκολα ρευστοποιήσιμες, είτε σε αγορές ακινήτων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Η απροθυμία αυτή «συμβάλλει» τόσο στην αύξηση των αποταμιεύσεων, όσο και στην περιορισμένη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης που παρατηρείται.

Πίνακας 3. Οικογενειακοί προϋπολογισμοί, 1994

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ	Μ.Ο. Μηνιαίου Οικ. Εισοδήματος (χιλ. δρχ.)	Σύνολο Ελλάδος = 100	Σύνολο Αποταμιευτικών Καταθέσεων Κατ. (εκ. δρχ.)	Σύνολο Ελλάδος = 100
ΑΝ. ΜΑΚ. ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ	267,6	82	0,88	78
ΚΕΝΤΡ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	301,6	93	1,07	94
ΔΥΤ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	266,1	82	0,85	75
ΗΠΕΙΡΟΥ	285,8	88	0,87	77
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	276,6	85	0,86	76
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	328,6	101	1,22	108
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	296,8	91	0,75	66
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	304,6	94	0,78	69
ΑΤΤΙΚΗΣ	368,0	113	1,51	133
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	314,6	97	0,95	84
ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	287,5	88	1,24	110
ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	327,7	101	1,39	123
ΚΡΗΤΗΣ	316,1	97	0,89	79
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	325,3	100	1,13	100

Πηγή: ΕΠΙΛΟΓΗ 1998

Εξετάζοντας τη σύνθεση του ΑΠΠ ανά τομέα και κλάδο, παρατηρούνται τα εξής:

➤ Ο πρωτογενής τομέας, αν και συρρικνώνεται συνεχώς σε απόλυτα και σε σχετικά μεγέθη του ΑΠΠ, σε ότι αφορά την κλαδική διάρθρωση, σημειώνει χαμηλά ποσοστά μόνο στους νομούς Δωδεκανήσου, Κυκλάδων και Χίου, ενώ στους υπόλοιπους ξεπερνά το μέσο εθνικό όρο (12%) φτάνοντας στο 28% στη Λέσβο και στο 27% στη Ζάκυνθο.¹⁴ Τα στοιχεία της απασχόλησης ανά τομέα επιβεβαιώνουν την παραπάνω διαπίστωση και υπογραμμίζουν το δισταγμό πολλών νησιωτών να εγκαταλείψουν οριστικά την έστω χαμηλής παραγωγικότητας γεωργία υπέρ του τουρισμού.¹⁵ Η παράκτια αλιεία φαίνεται να συρρικνώνεται, ιδιαίτερα με τα πρόσφατα μέτρα της ΕΕ για την απόσυρση σκαφών, ενώ η ιχθυοκαλλιέργεια γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση σε νησιά όπως η Χίος και η Κεφαλονιά.

➤ Στο δευτερογενή τομέα υπάρχει διπλή εξέλιξη: η μεταποίηση έχει μικρή και φθίνουσα βαρύτητα στη διαμόρφωση του ΑΠΠ σε όλους τους νομούς (κάτω από το 5%) αφού εγκαταλείφθηκαν σχεδόν όλες οι παραδοσιακές δραστηριότητες όπως υφαντουργία, βυρσοδεψία κ.λπ. Σε αντίθεση, οι κλάδοι των κατασκευών και της παραγωγής νερού και ηλεκτρικού παρουσιάζουν αύξηση επηρεαζόμενοι από την αυξανόμενη τουριστική δραστηριότητα. Πιο συγκεκριμένα η κατασκευή κατοικιών (κυρίως παραθεριστικών) έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις, ιδιαίτερα στους νομούς Δωδεκανήσου, Κέρκυρας και πρόσφατα στο Ν. Κυκλάδων, γεγονός που δεν σχετίζεται με τις μεταβολές του μόνιμου πληθυσμού, αλλά με την τουριστική ζήτηση και τη ζήτηση για παραθεριστική κατοικία.

➤ Γενικά ο τριτογενής είναι ο τομέας που σημειώνει την σταθερότερη πορεία καταγράφοντας, εκτός μιας ή δυο εξαιρέσεων, αυξήσεις από χρόνο σε χρόνο και επομένως αυξάνει το ποσοστό του ως προς το σύνολο. Οι αλλαγές στη σύνθεση του ΑΠΠ υπέρ των υπηρεσιών στους περισσότερους προβληματικούς νομούς, οφείλεται κύρια στη μείωση των παραδοσιακών κλάδων (πχ. γεωργία στη Λέσβο και στη Λευκάδα), παρά σε αύξηση της παραγωγής σε νέους κλάδους. Οι «λοιπές υπηρεσίες» του τομέα (κατηγορία στην οποία υπάγεται και ο

14. Με βάση τα πρόσφατα αλλά ανεπίσημα ακόμη αναθεωρημένα στοιχεία του ΑΕΠ, το προϊόν του πρωτογενή τομέα αντιστοιχεί στο 8, 17 και 14% αντίστοιχα του συνολικού.

15. Σ' αυτό συμβάλλουν σ' ένα βαθμό και οι κοινοτικές επιδοτήσεις, είτε αυτές προορίζονται για την στήριξη αγροτών, είτε αυτές προορίζονται για την στήριξη του εισοδήματος των αγροτών των μειο-νεκτικών περιοχών όπως είναι οι νησιωτικές (πχ. λάδι, κρασί, σιτηρά, κτηνοτροφία). Ας σημειωθεί ότι στις Κυκλάδες η γεωργία εμφανίζεται ως ο πρώτος σε απασχόληση κλάδος, σε ότι αφορά στους μόνιμους κατοίκους βεβαίως.

τουρισμός στην ταξινόμηση του ΑΕΠ ανά κλάδο) βρίσκονται σε συνεχή και έντονη αύξηση ιδιαίτερα σε νομούς όπως της Δωδεκανήσου, των Κυκλάδων, της Ζακύνθου και της Κέρκυρας, όπου, μαζί με την Κρήτη, συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος (περισσότερο από το 60%) της τουριστικής δραστηριότητας της χώρας. Ο αριθμός των τουριστικών κλινών¹⁶ δείχνει καλύτερα που αναπτύσσεται περισσότερο ο τουρισμός, ενώ ο δείκτης τουριστικής έντασης δείχνει τη σχέση μεταξύ κλινών και μονίμων κατοίκων. Έτσι νησιά όπως η Ρόδος, η Κως, η Κέρκυρα και η Ζάκυνθος συγκεντρώνουν μεγάλο αριθμό κλινών σε απόλυτα μεγέθη, ενώ μικρότερα νησιά όπως η Μύκονος, η Σαντορίνη, η Πάρος κ.λπ. έχουν μεγάλη τουριστική πυκνότητα.

Τα δημοσιευμένα στοιχεία των ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων δεν οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα εξ αιτίας του διαφορετικού τρόπου υπολογισμού τους. Με βάση μελέτη του ΚΕΠΕ που χρησιμοποιεί στοιχεία των εθνικών λογαριασμών¹⁷, το ποσοστό των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που έγιναν στις 3 νησιωτικές περιφέρειες τα έτη 1980 και 1987 υστερούσαν του αντίστοιχου ποσοστού του πληθυσμού. Αντίθετα, με βάση τα στοιχεία του ΥΠΕΘΟ, σε ότι αφορά τις δημόσιες επενδύσεις από τις δεκαετίες '80 και '90 (συγκεκριμένα οι επενδύσεις μέσω των νομαρχιακών προγραμμάτων) φαίνεται ότι οι κατά κεφαλή δημόσιες δαπάνες να είναι υψηλότερες για τα νησιά από το μέσο όρο της χώρας. Σε ότι αφορά τις ιδιωτικές επενδύσεις μέσω του Ν.1262/82 οι περιφέρειες Ιονίων και Ν. Αιγαίου φαίνεται να έχουν προβάδισμα έναντι των άλλων περιφερειών της χώρας.

Επιπλέον θα πρέπει να υπογραμμιστούν τα εξής:

- μεγάλο τμήμα των ιδιωτικών επενδύσεων πηγαίνει στην κατοικία, παραθεριστική ως επί το πλείστον, επομένως σε δεύτερη φάση ενισχύουν τους καταλωτικούς κλάδους της οικονομίας
- το μεγαλύτερο μέρος των ιδιωτικών επενδύσεων που χρηματοδοτήθηκαν στα νησιά στη δεκαετία του '80 (με τον νόμο 1262/82) πραγματοποιήθηκε στον τουριστικό τομέα (ξενοδοχειακά καταλύματα) και συγκεντρώθηκε κύρια στη Δωδεκάνησο (10,6% του συνόλου) και δευτερευόντως στη Σάμο, στις Κυκλάδες, στη Ζάκυνθο και στην Κέρκυρα (Πίνακας 1.4). Το γεγονός αυτό δικαιολογεί σε μεγάλο βαθμό και την εξέλιξη που το ΑΕΠ είχε στους νομούς αυτούς στη συνέχεια. Η αλλαγή του νόμου (1892/90) συνέπεσε με αλλαγή της φιλοσοφίας (ενίσχυση Αιτικής, Θράκης και βιομηχανίας σε βάρος του τουρισμού), μείωσε σε απόλυτα μεγέθη τις επενδύσεις. Την περίοδο αυτή όλοι οι νησιωτικοί νομοί βλέ-

16. Όπου συμπεριλαμβάνονται τόσο τα ξενοδοχεία όσο και ενοικιαζόμενα δωμάτια

17. ΚΕΠΕ, 1997, *Basic data of regional socioeconomic development in Greece*.

πουν τα ποσά που επενδύονται να μειώνονται δραματικά σε απόλυτα μεγέθη και μόνο ο Ν. Σάμου είδε την ποσοστιαία συμμετοχή του να αυξάνεται.

- Το σχετικά χαμηλό κατά κεφαλή ποσό στις υποδομές δημιουργεί υστέρηση στα νησιά δεδομένου ότι ο κατακερματισμένος χώρος απαιτεί πολλαπλάσιες δαπάνες για την κάλυψη και των πλέον βασικών αναγκών όπως η εκπαίδευση, οι μεταφορές, ο ηλεκτροφωτισμός, η ύδρευση, η υγεία, κ.λπ. σε κάθε ένα από τα νησιά, που δεν μπορούν να επωφεληθούν από ανάλογες επενδύσεις που γίνονται σε όμορες περιφέρειες ή νησιά. Επομένως ο συνήθως χρησιμοποιούμενος τρόπος σύγκρισης των επενδύσεων με αναγωγή ανά κάτοικο δεν έχει νόημα στον νησιωτικό χώρο σε ότι αφορά στη δαπάνη ή στη διαθεσιμότητα των υποδομών (πχ. νοσοκομειακές κλίνες, γιατροί), ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις τα αποτελέσματα χρήσης των υποδομών (πχ. κατανάλωση ηλεκτρικού, τηλεφωνικές συνδέσεις) είναι ιδιαίτερα παραπλανητικά, δεδομένου ότι δε λαμβάνουν υπόψη την κάλυψη των αναγκών του εποχικού πληθυσμού.

- Η αύξηση των δημοσίων επενδύσεων για υποδομές και των ιδιωτικών επενδύσεων σε κατοικίες μπορεί να έχει άμεσες επιπτώσεις στην αύξηση του ΑΕΠ και του εισοδήματος, αλλά δε δημιουργούν υποχρεωτικά προϋποθέσεις για μακροχρόνια αύξηση του ΑΕΠ και ανάπτυξη. Πράγματι αν δε βελτιωθούν οι συνθήκες ελκυστικότητας μιας περιοχής έτσι ώστε τα πρόσθετα εισοδήματα να οδηγήσουν σε παραγωγικές επενδύσεις και αυτές μέσω των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων σε νέες κ.ο.κ., τότε θα συνεχίσουν να αυξάνονται η κατανάλωση και πιθανώς οι αποταμιεύσεις, όχι όμως οι παραγωγικές δυνατότητες της περιοχής.

Τέλος, στον τομέα της έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης (Ε&ΤΑ) οι τρεις πολυνησιωτικές περιφέρειες παρουσιάζουν εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά. Τα δύο Πανεπιστήμια, του Αιγαίου και του Ιονίου αποτελούν τους μόνους πόλους έρευνας στο νησιωτικό χώρο -πλην Κρήτης βέβαια όπου ΑΕΙ και ερευνητικά ιδρύματα έχουν εδραιώσει τη θέση τους όπως αυτό καταδεικνύεται από ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία- που όμως για να αποδώσουν θα πρέπει να γίνει ευρύτερα κατανοητός ο αναπτυξιακός τους ρόλος και να στηριχθεί το ερευνητικό τους έργο -ιδιαίτερα αυτό που σχετίζεται με τις ανάγκες του νησιωτικού χώρου- ουσιαστικά και μακροχρόνια. Η αδυναμία αυτή των νησιωτικών περιοχών πλην Κρήτης που καταγράφεται τις τελευταίες δεκαετίες στο να δημιουργήσουν ένα θετικό πλαίσιο για την τεχνολογική πρόοδο, την εισαγωγή και ενσωμάτωση καινοτομιών στη διαδικασία παραγωγής και διακίνησης αγαθών και υπηρεσιών και γενικότερα στη πρόοδο της τοπικής γνώσης και των δεξιοτήτων του τοπικού πληθυσμού καθιστά τις οικονομίες αυτές μακροχρόνια μη ανταγωνιστικές. (Levoratto N., 2001).

Οι βασικοί μακρο-οικονομικοί δείκτες ευημερίας που παρουσιάστηκαν προηγούμενα δε δίνουν μια ξεκάθαρη εικόνα σε ότι αφορά στην ανάπτυξη των

νησιών, έστω και αν συγκριτικά με την υπόλοιπη χώρα η κατάσταση παρουσιάζεται σχετικά καλή. Η μέχρι τώρα ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης μας οδηγεί στο να μη θεωρήσουμε το διοικητικό επίπεδο της περιφέρειας ή της νομαρχίας ως κατάλληλο για εξαγωγή συμπερασμάτων για την αναπτυξιακή κατάσταση των νησιών και κατά συνέπεια ως μοναδικό πλαίσιο σχεδιασμού. Η διαπίστωση αυτή δεν αφορά μόνο τις υποδομές, στις οποίες συγκεντρώνεται από συνήθεια η προσοχή φορέων και πολιτών, αλλά και τους άλλους τομείς, όπως οι οικονομικές δραστηριότητες που επηρεάζουν άμεσα τη δημιουργία θέσεων εργασίας και εισοδημάτων. Αντίθετα μας οδηγεί στη σκέψη ότι θα πρέπει να ομαδοποιηθούν τα νησιά σε κατηγορίες, θεωρώντας ότι κρίσιμο κριτήριο αποτελεί το κατά πόσο υπάρχει ένταση στις οικονομικές δραστηριότητες και αν αυτή έχει αποτυπωθεί στα δημογραφικά μεγέθη.

Από τα μέχρι τώρα στοιχεία προκύπτει ότι ο καθοριστικός παράγοντας ταξινόμησης είναι η ένταση της τουριστικής ανάπτυξης, χωρίς να παραγνωρίζονται και οι άλλοι παράγοντες (πχ. αλιεία, υδατοκαλλιέργειες) που δείχνουν να έχουν ανέλπιστα θετικές συνέπειες σε νησιά όπως οι Φούρνοι και πιο πρόσφατα το Κουφονήσι και το Αγαθονήσι που θα τα θεωρούσε κανείς ως μειονεκτικά με βάση τα χαρακτηριστικά του μεγέθους και της προσπελασιμότητας. Άλλωστε, μόνο σε περιορισμένο αριθμό νησιών η τουριστική ανάπτυξη λαμβάνει τέτοια ένταση έτσι ώστε να κατορθώνει να αναστρέφει τη φθίνουσα οικονομική και δημογραφική πορεία (Ρόδος, Κως, Πάρος, Μύκονος, Σαντορίνη, Κέρκυρα), αυξάνοντας τις ήδη υπάρχουσες ενδοπεριφερειακές και ενδονομαρχιακές ανισότητες.

Οι ανισότητες αυτές συχνά δεν είναι «ορατές», διότι κυρίως τα οικονομικά μεγέθη που θα τις κατεδείκνυαν αναφέρονται συνήθως σε επίπεδο νομού ή περιφέρειας. Ας υπογραμμιστεί εδώ ότι στο νησιωτικό χώρο οι ενδοπεριφερειακές ανισότητες έχουν πολύ μεγαλύτερη σημασία απ' ό τι στην ηπειρωτική χώρα, διότι η φυσική απομόνωση που δημιουργεί η θάλασσα, δεν επιτρέπει σχεδόν κανενός είδους «όσμωση» μεταξύ νησιών, όπως γίνεται μεταξύ των πόλεων και της ενδοχώρας τους. Παράλληλα, η φέρουσα ικανότητα του κάθε νησιού δεν μπορεί να συνδυαστεί με εκείνη των γειτονικών, έτσι ώστε να «παρακαμφθούν» προβλήματα στενότητας πόρων, ανθρώπινων και φυσικών.

Επομένως, το νησί πρέπει να αποτελεί τη βασική μονάδα ανάλυσης και σχεδιασμού¹⁸, γεγονός που πρέπει να αποτυπωθεί και στο διοικητικό σύστημα, διαφοροποιώντας το από εκείνο της ηπειρωτικής χώρας. Το παραπάνω δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι κάθε νησί θα πρέπει να στοχεύει στην «αυτάρκεια» του και στην αναπτυξιακή του αυτονομία. Οι εξελίξεις των τελευταίων

18. Για την ΕΣΥΕ η χωρική ενότητα νησί δεν υπάρχει, γεγονός που δυσκολεύει τη συγκέντρωση στοιχείων και κατ' επέκταση την ανάλυση.

30 χρόνων υπογραμμίζουν την αναποτελεσματικότητα της λογικής αυτής, ενώ παράλληλα σήμερα η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών επιτρέπει (ή και επιβάλλει ακόμη) νέες μορφές συνεργασιών, αξιοποιώντας την λογική των δικτύων¹⁹.

3. Η διαδικασία της περιθωριοποίησης των νησιών

Η αρνητική εξέλιξη των οικονομικών και δημογραφικών μεγεθών που συνεχίζεται στη μεγάλη πλειοψηφία των νησιών υπογραμμίζει τον χαμηλό βαθμό ελκυστικότητάς τους. Μια μη ελκυστική περιοχή όχι μόνο δεν προσελκύει νέες δραστηριότητες, αλλά έχει και την τάση να «χάσει» και αυτές που προϋπήρχαν. Οι τελευταίες διακόπτουν την λειτουργία τους, είτε γιατί απαξιώνονται τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που παράγουν αλλά και οι τεχνολογίες και οι μέθοδοι παραγωγής που χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις, είτε γιατί οι τελευταίες μετακινούνται σε άλλες περιοχές που τους προσφέρουν τις προϋποθέσεις (πχ. υποδομές, κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, τεχνική στήριξη, θετικό αναπτυξιακό περίγυρο, αγορές για τα νέα προϊόντα) ώστε να λειτουργήσουν και να αναπτυχθούν περισσότερο. Οι δραστηριότητες αυτές δεν αντικαθίστανται από άλλες που να καλύπτουν τις σύγχρονες απαιτήσεις του καταναλωτικού κοινού, τοπικού, εθνικού ή και παγκόσμιου. Οι περιφέρειες και οι επιχειρήσεις που δεν είναι ανταγωνιστικές στο νέο περιβάλλον που έχει δημιουργηθεί και συνεχώς μεταβάλλεται, βρίσκονται σε μια διαδικασία συρρίκνωσης και περιθωριοποίησης.

Αυτό συνέβη κατ' αρχή σε όλα τα νησιά:

- Η παραδοσιακή γεωργία είδε να μειώνονται τα χρησιμοποιούμενα εδάφη και τα παραγόμενα προϊόντα (με εξαίρεση τις δενδρώδεις καλλιέργειες -ελιές, μαστίχα, εσπεριδοειδή- που σε πολλές περιπτώσεις είτε έχουν εγκαταλειφθεί, είτε απλώς συντηρούνται από άτομα με άλλο κύριο επάγγελμα),

- Η κτηνοτροφία βοοειδών έχει περιοριστεί σημαντικά ενώ εκείνη των αιγοπροβάτων εξακολουθεί να είναι σημαντική, κυρίως εξ αιτίας των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων, χωρίς να υπάρχει πάντα και αντίστοιχου όγκου παραγωγή προϊόντων (τυρί, γάλα, κρέας)

- Η μεταποίηση και ιδιαίτερα οι εξαγωγικές δραστηριότητες της είτε συρρικνώθηκαν δραματικά στα μεγάλα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, είτε παρουσιάζουν προβλήματα (βυρσοδεψία, υφαντουργία, σαπωνοποιία, βιομηχανίες τροφίμων, κ.λπ.) πλην περιορισμένων εξαιρέσεων (ποτοποιία).

19. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι μέχρι τον Β' παγκόσμιο πόλεμο το δίκτυο μεταφορών που υπήρχε διευκόλυνε την λειτουργία των νησιών ως δίκτυο, είτε μεταξύ τους, είτε με κοντινές ηπειρωτικές ζώνες.

Η εμφάνιση του τουρισμού – που διαφοροποιείται χρονικά από το ένα νησί στο άλλο- δεν μπόρεσε, παρά μόνο σε λίγες περιπτώσεις όπως αναφέρθηκε, να αντισταθμίσει σε ένα βαθμό τις απώλειες από τους άλλους τομείς. Η εξόρυξη ορυκτών, η αλιεία και πρόσφατα η ιχθυοκαλλιέργεια αποτέλεσε, ή αποτελεί ακόμα για μικρό αριθμό νησιών, σταθεροποιητικό παράγοντα.

Ο βαθμός ελκυστικότητας μιας περιοχής επηρεάζει εξ ίσου και τους ανθρώπους. Η παραμονή ή η εγκατάσταση σ' αυτήν εξαρτάται κύρια από το εάν μπορούν να έχουν μια απασχόληση που να καλύπτει τις ανάγκες, τις προσδοκίες ή τα προσόντα τους και από το εάν οι υπηρεσίες στους τομείς, υγείας, παιδείας, πολιτισμού, αθλητισμού, ψυχαγωγίας, επικοινωνίας, πληροφόρησης κλπ βρίσκονται σε επίπεδο το οποίο οι κάτοικοι θεωρούν ικανοποιητικό, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ποιότητα ζωής που επιθυμούν²⁰. Η απροθυμία πχ. γιατρών, καθηγητών και γενικά των δημόσιων λειτουργών να εγκατασταθούν στα νησιά, παρά τα αυξημένα οικονομικά κίνητρα, αποδεικνύει ότι υπάρχουν αντικίνητρα ή και αντιλήψεις, που έχουν ταυτίσει τα νησιά με την απομόνωση, την αδυναμία πρόσβασης στην πληροφόρηση, στη γνώση, στην ψυχαγωγία. Το ίδιο ισχύει και για τους ελεύθερους επαγγελματίες, ιδιαίτερα των ειδικευμένων, εξ αιτίας της μικρής αγοράς και των δυνατοτήτων εξέλιξης.

Η εξέλιξη των δεικτών που αφορούν στη συνολική εξέλιξη και στη φυσική κίνηση του πληθυσμού, στη γήρανση, στο ποσοστό του ενεργού πληθυσμού και στο επίπεδο εκπαίδευσής του, αποτυπώνουν την τάση που περιγράφηκε.

Η μείωση της στρατηγικής σημασίας των νησιών στο εθνικό και παγκόσμιο παραγωγικό σύστημα κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, συντελέστηκε κυρίως εξ αιτίας δύο μεταβολών:

α) στο μοντέλο παραγωγής, με την επικράτηση της παραγωγής ομοειδών προϊόντων σε μεγάλη κλίμακα (φορντικό μοντέλο παραγωγής) κοντά σε αστικά κέντρα για να επωφεληθούν από τις εξωτερικές οικονομίες και της οικονομίες κλίμακας. Αντίθετα οι επιχειρήσεις των νησιών με τις μικρές απομονωμένες αγορές και τους περιορισμένους πόρους βρέθηκαν σε αδυναμία να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις²¹.

β) στο σύστημα των μεταφορών, με την ανάπτυξη των χερσαίων και αεροπορικών μεταφορών σε συνδυασμό με τις αλλαγές στο μέγεθος των πλοίων και στους θαλάσσιους δρόμους.

20. Βέβαια η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας επιτρέπει σε πολλούς απασχολούμενους σ' αυτόν να μην παραμένουν στα νησιά εκτός τουριστικής περιόδου.

21. Οι επιπτώσεις των ιδιαιτεροτήτων των νησιών, που μπορούν να συμπυκνωθούν στο τρίπτυχο μικρό μέγεθος, απομόνωση και περιφερειακότητα, επηρεάζουν το κόστος λειτουργίας των οικονομικών μονάδων που δραστηριοποιούνται στα νησιά (Sophoulis – Spilanis, 1993, Σπιλάνης 1997, Spilanis 1998).

Όσο το εμπόριο γίνονταν κύρια με μικρά σκάφη, ιστιοφόρα ή ατμοκίνητα, τα νησιά αποτελούσαν, μαζί με τις παράκτιες πόλεις, τους κόμβους ενός εκτεταμένου εμπορικού δικτύου με προφανή οφέλη και για τα προϊόντα που τα ίδια παρήγαγαν. Η ανάπτυξη της ποντοπόρου ναυσιπλοΐας με μεγάλα πλοία που ταξιδεύουν για πολλές μέρες χωρίς να έχουν ανάγκη ενδιάμεσων σταθμών ανεφοδιασμού, όχι μόνο ακύρωσε την ανάγκη να σταματούν τα πλοία στα νησιά, αλλά ταυτόχρονα την κατάστησε αδύνατη, αφού έχουν ανάγκη για λιμενικές εγκαταστάσεις ειδικές και μεγάλης κλίμακας. Το ενδιαφέρον της ναυσιπλοΐας επικεντρώθηκε σε μικρό αριθμό μεγάλων λιμανιών της ηπειρωτικής χώρας, παρακάμπτοντας τα νησιά. Παράλληλα τα νησιά δεν έχουν εμπορεύματα σε όγκο τέτοιο που να ενδιαφέρουν τα τόσο μεγάλα σκάφη, τα οποία πολλές φορές μεταφέρουν από μακρινές χώρες προϊόντα ανταγωνιστικά με εκείνα των νησιών σε χαμηλότερες τιμές στις πρώην αγορές των προϊόντων των νησιών. Ταυτόχρονα η ανάπτυξη των εναέριων και ιδιαίτερα των χερσαίων μεταφορών δεν ευνόησε τα νησιά, αντίθετα ενέτεινε την περιθωριοποίησή τους.

Οι μεταβολές αυτές επηρέασαν σταδιακά την στρατηγική χωροθέτησης των παραγωγικών μονάδων. Η νέα κατάσταση, που γενικεύτηκε στη μεταπολεμική περίοδο, είχε μια βασική συνέπεια: η παραγωγή πάνω στα νησιά δεν ήταν αποτελεσματική με στενά οικονομικούς όρους. Το κόστος παραγωγής μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων ή γεωργικών εκμεταλλεύσεων των αστικών κέντρων ή των αγροτικών περιοχών και των νησιών άρχισε να διευρύνεται με αποτέλεσμα τα προϊόντα των τελευταίων να μην είναι ανταγωνιστικά και να χάνουν αγορές. Η έλλειψη των κατάλληλων υποδομών διεύρυνε το χάσμα επιδεινώνοντας την κατάσταση, ενώ στο τέλος τα εισαγόμενα προϊόντα ήταν φτηνότερα και καλύτερης ποιότητας από τα τοπικά. Η αδυναμία των νησιωτικών επιχειρήσεων να εξελιχθούν, εισάγοντας καινοτομίες στην παραγωγική τους διαδικασία, τις οδήγησε σε κλείσιμο, ή σε μετεγκατάσταση, παρασύροντας και το ανθρώπινο δυναμικό έξω από τα νησιά. Η αναχώρηση του πλέον δυναμικού τμήματος του πληθυσμού (επιχειρηματιών, επιστημόνων, ανθρώπων του πνεύματος) και η παρατεταμένη ύφεση, οδήγησαν σε αδρανοποίηση τον τοπικό πληθυσμό που τις περισσότερες φορές πιστεύει ότι τίποτα καλό δεν μπορεί να προκύψει από τη δική του ενεργοποίηση και περιμένει τα πάντα από την παρέμβαση του κράτους ή από τις επιδοτήσεις της ΕΕ. Η εισαγωγή καινοτόμων ιδεών στο σύστημα σταμάτησε με αποτέλεσμα να απολεσθεί η ανταγωνιστικότητά του. Το «αναπτυξιακό περιβάλλον» δεν ήταν πλέον κατάλληλο και η κατάσταση αυτή επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο στη συνέχεια μέχρι την εμφάνιση του τουρισμού.

Τα παραπάνω είχαν σε πρώτη φάση ως αποτέλεσμα την οικονομική περιθωριοποίηση των νησιών, στη συνέχεια την πολιτική και πολιτιστική τους περιθωριοποίηση με άμεση συνέπεια τη δημογραφική και οικονομική συρρίκνω-

ση του νησιωτικού χώρου που σε ορισμένες περιπτώσεις έλαβε διαστάσεις αποψίλωσης από κάθε δυναμικό στοιχείο.

Το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε στην πλειοψηφία των ελληνικών νησιών. Σήμερα, αν και τα περισσότερα νησιά αποτελούν, για τις δεκάδες χιλιάδες τουρίστες, Έλληνες και ξένους που τα επισκέπτονται κάθε χρόνο κατά τους θερινούς μήνες, «επίγειους παραδείσους», εξ αιτίας των κλιματολογικών συνθηκών και του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντός τους, στη μεγάλη πλειοψηφία τους βρίσκονται σε τέτοια κατάσταση από κοινωνικο-οικονομική πλευρά που δε δημιουργεί αισιοδοξία για το μέλλον, εφόσον δε μεταβληθεί το μοντέλο ανάπτυξής τους. Άλλωστε, η μεγάλη διαφορά που υπάρχει μεταξύ χειμώνα και καλοκαιριού, εντείνει στους μόνιμους κατοίκους την αίσθηση της εγκατάλειψης.

Η ανάδειξη του τουρισμού σε μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες δραστηριότητες του τέλους του 20ου αιώνα έχει αναμφισβήτητα σημαντικές επιπτώσεις στα ελληνικά νησιά, όπως άλλωστε σε όλες τις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές της ζώνης του ήλιου, όπου γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση. Σε πολλές περιπτώσεις, ο τουρισμός και οι συνδεόμενες με αυτόν δραστηριότητες (κατασκευές, μεταφορές, εμπόριο) απόκτησαν ιδιαίτερα αυξημένη βαρύτητα και συνέβαλαν στην ταχεία άνοδο του κατά κεφαλή ΑΕΠ²² και στην απασχόληση, αλλά και στον πληθυσμό. Οι ελληνικές νησιωτικές περιοχές έδειξαν ότι, λόγω κυρίως των φυσικών, αλλά και των πολιτιστικών τους πόρων, διαθέτουν στον τομέα αυτό απόλυτο πλεονέκτημα σε σχέση με τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές, συγκοινωνώντας το μεγαλύτερο μέρος (περίπου 60%) των καταλυμάτων και των διανυκτερεύσεων (Σπιλάνης 2000). Τα ελληνικά νησιά κατάφεραν ακόμη να είναι ανταγωνιστικά και σε διεθνές επίπεδο, κερδίζοντας ένα μερίδιο από την ανοιχτή παγκόσμια αγορά οργανωμένου ηλιοτροπικού τουρισμού παραλίας.

Η αγορά όμως αυτή – λόγω της συνεχώς αυξανόμενης προσφοράς από χώρες του τρίτου κόσμου- βρίσκεται υπό πίεση και έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των εισπράξεων και περιθωρίων κέρδους των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των ξενοδοχειακών. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αυτό το συγκεκριμένο «τουριστικό προϊόν», ακολουθώντας το κλασικό κύκλο ζωής ενός προϊόντος, βρίσκεται πλέον στη φάση της ωρίμανσης ή και της κάμψης. Επομένως, η επιμονή στην παραγωγή αυτού του συγκεκριμένου «προϊόντος» με τη συνεχώς φθίνουσα προστιθέμενη αξία, κινδυνεύει να οδηγήσει και πάλι σε αδιέξοδο το παραγωγικό σύστημα των νησιών, όταν η εξωτερίκευση του κόστους δε θα εί-

22. Η μονομερής αυτή αναπτυξιακή πορεία είναι εύθραυστη λόγω των ιδαιτεροτήτων της τουριστικής δραστηριότητας, αλλά έχει και όρια όπως φαίνεται από την υποχώρηση του κατά κεφαλή ΑΕΠ που παρατηρείται στις Βαlearίδες και τα Κανάρια νησιά, τις κατ' εξοχήν νησιωτικές τουριστικές περιφέρειες, αλλά και σε Κέρκυρα - Ζάκυνθο.

ναι πλέον δυνατή είτε λόγω περιβαλλοντικών περιορισμών, είτε λόγω της μη δυνατότητας πρόσθετης υποβάθμισης του τουριστικού προϊόντος, αν δεν υπάρξουν αλλαγές. Το αδιέξοδο θα είναι περισσότερο εμφανές στις έντονα τουριστικές περιοχές, όπου επικρατεί ουσιαστικά καθεστώς μονοκαλλιέργειας.

Η υποβάθμιση των τουριστικά αναπτυγμένων περιοχών, εξ αιτίας της συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού τουριστών και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, η μονοπωλιακή οργάνωση της αγοράς -που έχει αντίκτυπο στις τιμές που εισπράττουν οι ξενοδόχοι-, η υψηλή εποχικότητα, η μικρή ανά τουρίστα δαπάνη, η υψηλή αναλογία σε καταλύματα χαμηλών προδιαγραφών (ενοικιαζόμενα δωμάτια και διαμερίσματα, ξενοδοχεία χαμηλών κατηγοριών), η υψηλή ελαστικότητα του προϊόντος ως προς την τιμή, αποτελούν ορισμένα από τα προβλήματα που συχνά αναφέρονται, ενισχύοντας τις επιφυλάξεις όσων υπογραμμίζουν ότι η ανάπτυξη τουρισμού έχει όρια, τα οποία έχει υπερβεί σε πολλές περιοχές.

Παράλληλα, διευρύνεται συνεχώς η τάση για μετατροπή των νησιών σε κέντρα παραθεριστικής κατοικίας, γεγονός που ενισχύει τόσο την ήδη παρατηρούμενη εποχικότητα του τουρισμού, την αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας και τις πιέσεις που υφίσταται το περιβάλλον. Η τάση αυτή αναμένεται να ενταθεί με τη δρομολόγηση νέου τύπου ταχύπλοων πλοίων που έχει ως στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας και της αξιοπιστίας της ακτοπλοΐας.

4. Η ανάδειξη των νέων προοπτικών

Η αδυναμία των πολιτικών που εφαρμόστηκαν να δώσουν λύσεις στο αναπτυξιακό πρόβλημα των νησιών οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι ιδιαιτερότητες των νησιών ταυτίζονται με φυσικά μειονεκτήματα και ότι είναι αδύνατο να ανατραπούν. Ως μόνη διέξοδος παρουσιάζεται συχνά, πέρα από τη χωρίς όρια τουριστική ανάπτυξη, η σε σταθερή βάση επιδότηση των οικονομικών δραστηριοτήτων (ακόμη και του τουρισμού όπως πχ. στην περίπτωση των υπερχρεωμένων ξενοδοχείων).

Όμως, θα πρέπει να θυμίσουμε εδώ, ότι πολλά από τα νησιά που σήμερα χαρακτηρίζονται υπανάπτυκτα, υπήρξαν σε παλαιότερες εποχές (σε πολλές περιπτώσεις μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα) λίκνα του πολιτισμού και κέντρα ανάπτυξης. Επομένως, η νησιωτικότητα δεν μπορεί να θεωρηθεί *a priori* συνώνυμο της καθυστέρησης, ούτε τα χαρακτηριστικά των νησιωτικών πολιτισμών, που έχουν αφήσει απτά στοιχεία δημιουργικότητας, πρωτοβουλίας και φαντασίας, ως αίτια της καθυστέρησης ή και της ματαίωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Η ανατρεψιμότητα ή μη των χαρακτηριστικών που θεωρούνται ως «μειονεξίες», εξαρτάται από την οπτική γωνία και την προσέγγιση με την οποία εξετάζεται το αναπτυξιακό πρόβλημα. Αναλύοντας ιστορικά την εξέλιξη της αναπτu-

ξιακής πορείας των νησιών, βλέπουμε ότι η επικράτηση του σημερινού μοντέλου ανάπτυξης αποτέλεσε - μαζί με τη μείωση της σπουδαιότητας των θαλάσσιων δρόμων - τη γενεσιουργό αιτία της σημερινής κατάστασης που ξεκίνησε στην αρχή του 20ου αιώνα και πήρε μεγάλες διαστάσεις μετά τον 2ο παγκόσμιο πόλεμο. Κατά συνέπεια -και τα στατιστικά δεδομένα συμφωνούν- μπορούμε να θεωρήσουμε ότι με βάση αυτό το μοντέλο ανάπτυξης, η νησιωτικότητα αποτέλεσε παράγοντα αποτρεπτικό για την εγκατάσταση ανθρώπων και δραστηριοτήτων, αποτελώντας συγκριτικό μειονέκτημα. Επομένως θα πρέπει να δεχθούμε ότι η «εμπορικότητα» των χαρακτηριστικών των νησιών μεταβλήθηκε κατά τις διάφορες ιστορικές εποχές, ανάλογα με τις εξελίξεις της τεχνολογίας, των καταναλωτικών, των πολιτισμικών και των αναπτυξιακών προτύπων, των γεωπολιτικών ανακατατάξεων κ.λπ. με αποτέλεσμα άλλοτε τα ίδια χαρακτηριστικά να αποτελούν το συγκριτικό μειονέκτημα και άλλοτε το συγκριτικό πλεονέκτημα των νησιών.

Η περιθωριοποίηση των νησιών είχε, όπως αναφέρθηκε ήδη, ως επακόλουθο, επιπτώσεις σε όλους τους τομείς. Οι επιπτώσεις αυτές - μείωση και γήρανση του πληθυσμού, μείωση της οικονομικής δραστηριότητας, έλλειψη υποδομών, τεχνολογική και πολιτιστική περιθωριοποίηση κ.λπ. - εξαιτίας της έντασης και της γενίκευσης τους σε όλους τους νησιωτικούς χώρους-, ενδύθηκαν τη μορφή εγγενών και αναλλοίωτων χαρακτηριστικών των νησιών, ενώ δεν αποτελούν παρά τις δευτερογενείς επιπτώσεις από την εφαρμογή του συγκεκριμένου μοντέλου ανάπτυξης και αποτελούν χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης, ανεξάρτητα από τον ιδιαίτερο χώρο όπου αυτή εμφανίζεται. Τα ίδια χαρακτηριστικά παρατηρούνται και στις άλλες προβληματικές περιοχές της ηπειρωτικής χώρας (πχ. ορεινές).

Σημαντικό ενδιαφέρον έχει να εξετάσουμε αν τα πρωτογενή χαρακτηριστικά της νησιωτικότητας - που σε μεγάλο βαθμό είναι φυσικά και μόνιμα- παραμένουν ακόμη και σήμερα ανασταλτικοί παράγοντες ανάπτυξης, δηλαδή μειονεκτήματα, που δεν επιδέχονται αντιμετώπιση. Όμως, η εξέλιξη της τεχνολογίας, οι κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις και η διαφοροποίηση των αναπτυξιακών στόχων και προσδοκιών σε παγκόσμιο επίπεδο φαίνεται να μεταβάλουν ουσιαδώς τη κατάσταση. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι οι ιδιαιτερότητες των νησιών, δηλαδή το μικρό μέγεθος, η περιφερειακότητα, η απομόνωση και το ιδιόμορφο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, να μπορούν να αποτελέσουν συγκριτικά πλεονεκτήματα με την προϋπόθεση ότι θα εφαρμοστούν οι κατάλληλες πολιτικές και κυρίως κατάλληλη αναπτυξιακή στρατηγική.

Επομένως, κρίσιμο στοιχείο, πρόκληση για το νησιωτικό χώρο, αποτελεί η αξιοποίηση του μεταβαλλόμενου διεθνούς περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο εξελίσσονται τα νησιά, μετατρέποντας τα χαρακτηριστικά της νησιωτικότητας από μειονεκτήματα σε πλεονεκτήματα. Από τις αλλαγές που καταγράφονται

στο ευρύτερο περιβάλλον και δημιουργούν νέο αναπτυξιακό πλαίσιο και νέες προοπτικές για το νησιωτικό χώρο, αναφέρουμε ιδιαίτερα:

- τις τεχνολογικές αλλαγές που επιτρέπουν να επανεκτιμηθεί η βαρύτητα αρχών όπως οι οικονομίες κλίμακας και οι οικονομίες συγκέντρωσης όσον αφορά στην οργάνωση του χώρου και της παραγωγικής διαδικασίας. Οι αλλαγές αυτές αναφέρονται στην εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στους τομείς των επικοινωνιών, της πληροφόρησης, της παραγωγής και στους τομείς της παιδείας, της υγείας και της μεταφοράς πληροφορίας

- τις άλλες τεχνολογικές αλλαγές (ανάπτυξη νέων μορφών ενέργειας, τεχνολογίες μερικής υποκατάστασης φυσικών πόρων, πρόοδος στο τομέα των μεταφορών κ.λπ.) που περιορίζουν τις επιπτώσεις που προέρχονται από το μικρό μέγεθος και την απομόνωση των νησιών.

- τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζουν σήμερα οι υπηρεσίες στο σχηματισμό του εθνικού πλούτου γεγονός που απελευθερώνει τα νησιά από τους περιορισμούς που επιβάλλει η έλλειψη επαρκών φυσικών πόρων, η μικρή φέρουσα ικανότητά τους, αλλά και ακόμη η μικρή τοπική αγορά (αφού η παραγωγή των υπηρεσιών επηρεάζεται λιγότερο από το πρόσθετο μεταφορικό κόστος).

- την τάση για μετακίνηση των προϊόντων που έχουν τυποποιηθεί και δεν χρειάζονται εξειδικευμένο προσωπικό από τις αναπτυγμένες προς τις υπανάπτυκτες χώρες, ενώ στις πρώτες εμφανίζονται νέα προϊόντα (Λαμπριανίδης 2002, σ.112) Την πορεία αυτή ακολουθεί και ο τουρισμός με την εμφάνιση των νέων μορφών που απαιτούν ειδικευμένο προσωπικό και επιτρέπουν τη δημιουργία υψηλής προστιθέμενης αξίας.

- τις αλλαγές που καταγράφονται σχετικά με τις ανθρώπινες επιδιώξεις υπέρ ποιοτικών στόχων, όπως η διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος, η προτίμηση για προϊόντα "υγιεινά", μη μαζικής παραγωγής και υψηλής ποιότητας, η διάθεση προσέγγισης τοπικών πολιτισμών, η βελτίωση του πλαισίου της καθημερινής ζωής με στροφή προς τις μικρές κλίμακες. Τα φαινόμενα αυτά χαρακτηρίζουν συχνά τις μικρές και απομονωμένες νησιωτικές κοινωνίες, δημιουργώντας ανάλογα πλεονεκτήματα. Η ανάπτυξη των νέων μορφών τουρισμού που παρατηρείται από το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας είναι συνέπεια αυτής της εξέλιξης.

- την αυξανόμενη ζήτηση που εκφράζουν τα "λευκά κολάρα" (ερευνητές, ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων κ.λπ. καλλιτέχνες) άτομα με οικονομική επιφάνεια και άλλες κατηγορίες πληθυσμού, για εγκατάσταση τους σε χώρους με υψηλής ποιότητας φυσικό και δομημένο περιβάλλον, αλλά και υψηλή ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών.

- τη συνεχώς αυξανόμενη βαρύτητα που έχει στον οικονομικό τομέα ο ελεύθερος χρόνος και οι δραστηριότητες που συνδέονται με αυτόν.

- την ενίσχυση του περιφερειακού και τοπικού επιπέδου ως του κατάλληλου επιπέδου λήψης αποφάσεων για τη ρύθμιση των ανισορροπιών της αγοράς με στόχο την αποτελεσματικότερη διαχείριση των τοπικών προβλημάτων, υποκαθιστώντας στο ρόλο αυτό το κεντρικό κράτος, γεγονός που λειτουργεί σαν αντίβαρο στη διεθνοποίηση των οικονομιών.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νησιών, που μέχρι τώρα θεωρούνταν ως φυσικά μη αναστρέψιμα μειονεκτήματα και κατά συνέπεια ως εμπόδια στην ανάπτυξη, μπορούν να μεταβληθούν σε πλεονεκτήματα ή «ουδετεροποιούνται». Πολλά από τα νησιά φαίνεται να διαθέτουν σε αφθονία αρκετούς από τους «πόρους» εκείνους που επιθυμεί να "καταναλώσει" ο σημερινός κάτοικος των αναπτυσσόμενων χωρών, όπως είναι το ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και η υψηλής αξίας πολιτιστική κληρονομιά, δημιουργώντας με το τρόπο αυτό και αντίστοιχα συγκριτικά πλεονεκτήματα.

Ενδεικτικά, θα αναφέρουμε ότι η ανάπτυξη των νέων μορφών ειδικού ενδιαφέροντος και εναλλακτικού τουρισμού (πχ. πολιτιστικός, θαλάσσιος, περιηγητικός, εκπαιδευτικός, αγροτικός, υπαίθριος κ.λπ.) μπορεί να αξιοποιήσει τους μοναδικούς φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους που διαθέτουν τα νησιά εφόσον αναδειχτούν κατάλληλα. Παράλληλα αυτού του τύπου οι τουρίστες - καταναλωτές ενδιαφέρονται και για τοπικά-αυθεντικά προϊόντα, γεγονός το οποίο μπορεί να δώσει ώθηση στη τοπική παραγωγή (κυρίως γεωργική και κτηνοτροφική, αλλά και της μεταποίησης-χειροτεχνίας) αφού η νέα αυτή ζήτηση δεν εξαρτάται μόνο από τη τιμή, αλλά από τη ποιότητα και ιδιαίτερα την "εικόνα" των προϊόντων αυτών (πχ. παραδοσιακά προϊόντα). Η διεύρυνση της τοπικής αγοράς μπορεί να συνεχιστεί με την εξαγωγή των προϊόντων αυτών και προς τον τόπο μόνιμης κατοικίας των τουριστών.

Βέβαια, η ύπαρξη των πόρων και των νέων δυνατοτήτων ανάπτυξης αποτελούν αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την έξοδο από την υπανάπτυξη. Για να είναι δυνατή η αξιοποίηση τους χρειάζεται σχεδιασμός της ανάπτυξης με στόχο την βελτίωση της ελκυστικότητας των νησιών όπως αυτή προσδιορίζεται από τις ιδιομορφίες του νησιωτικού χώρου και τις διεθνείς συνθήκες, έτσι ώστε να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη που θα προκύψουν για τη περιφέρεια με την ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων για την ελαχιστοποίηση των οικονομικών διαρροών, τη κινητοποίηση των μηχανισμών για την επιτόπια επανεπένδυση των κερδών κ.λπ. Ο σχεδιασμός αυτός θα πρέπει να γίνει με βάση αρχές προσαρμοσμένες στις ιδιαιτερότητες των νησιών. Είναι αναγκαίο να γίνει αξιοποίηση του φυσικού συγκριτικού πλεονεκτήματος, του γεγονότος δηλαδή ότι βρίσκονται στη ζώνη του ήλιου για την οποία υπάρχει μεγάλη ζήτηση αυτή την περίοδο, με βάση ένα διπλό σκεπτικό:

(α) ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα δεν είναι υποχρεωτικά φυσικό, μόνιμο

και σταθερό, αλλά μεταβάλλεται με τη πάροδο του χρόνου και την αλλαγή των εξωτερικών συνθηκών. Για το λόγο αυτό δε θα πρέπει να δομηθεί το σύνολο της οικονομίας γύρω από την εκμετάλλευση του συγκεκριμένου πλεονεκτήματος, φυσικού στην περίπτωση των νησιών, δημιουργώντας κατάσταση εύθραυστης μονοκαλλιέργειας.

(β) ότι είναι αναγκαίο να παρακολουθούνται οι εξελίξεις στον ευρύτερο χώρο ώστε να «αποκαλυφθούν» ή ακόμη καλύτερα να «κατασκευαστούν» νέα συγκριτικά πλεονεκτήματα που δε θα είναι απαραίτητα «φυσικά», αλλά κάλλιστα μπορεί να είναι «ανθρωπογενή» (δηλαδή δημιουργήματα του ανθρώπου, όπως πχ. εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό, συσσώρευση κεφαλαίου και γνώσης σε δυναμικούς τομείς), προετοιμάζοντας με αυτό το τρόπο το αύριο, διευρύνοντας τις μελλοντικές επιλογές.

Επομένως αυτή η αξιοποίηση δεν πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα την κατανάλωση των πόρων αυτών, αλλά πρέπει να στοχεύει στη διατήρηση και την ανάδειξή τους με τη δημιουργία υψηλής προστιθέμενης αξίας μέσα από την ενσωμάτωση υψηλής ποιότητας ανθρώπινης εργασίας

Άλλωστε ισχυρή πρόκληση για τον 21ο αιώνα είναι η εφαρμογή στα νησιά της έννοιας της αειφορίας, δηλαδή της σταθερής αναπτυξιακής πορείας που να επιτρέπει τη διατήρηση της φυσιογνωμίας (ποικιλομορφία) και των χαρακτηριστικών τους (μικρή κλίμακα) σε βάθος χρόνου, προσελκύοντας έναν σταθερό μόνιμο πληθυσμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Beller W. - D'Ayala P. – Hein P. (1990), *Sustainable development and environmental management of small islands*, Ed. Unesco – The Parthenon Publishing Group, Paris.
- Brigand L., (1991), *Les îles de la Méditerranée*, Ed. Economica, Paris.
- Briguglio L., (1999), *Small island developing states and their environment*, UNCTAD.
- Casabianca F. de (ed.) (1998), *Suds et îles de Méditerranée: de l'assistance à l'initiative?* Ed. Publisud, Paris.
- Cavallaro C. (1987), *Sistema territoriale archipelago Eolie*, Ed. SAGEP, Genova.
- Commission of European Union, (2002), *First progress report on economic and social cohesion*, COM (2002) 46 final, Brussels.

- Crusol J. – Hein P. – Vellas F., (1988), *L'enjeu des petites économies insulaires*, Economica, Paris.
- EURISLES, (2002), *Au large de l'Europe : la construction européenne et la problématique des îles*, Commision de Iles de la CRPM, Paris.
- EUROSTAT, (1994), *Portrait of the Islands*, European Union, Luxembourg.
- Fernadez Martin F. (ed.) (1999), *Iles et régions ultrapérihériques de l'Union Européenne*, Ed. De l'Aube, Paris.
- Gourmelon F. – Brigand L.(eds) (1991), *Territoires et sociétés insulaires*, Ministère de l'Environnement, Paris.
- Levoratto N., (2001), *Ecomomie de la Corse: y a-t-il une vie après la rente?* Ed. Albiana, Ajaccio.
- Meistersheim A. (ed.), (1997), *L'île laboratoire*, Ed. Alain Piazzola, Ajaccio.
- Poirine B. (1995), *Les petites économies insulaires: théorie et stratégies de développement*, ed. L'Harmattan.
- Sanguin A-L. (1997), *Vivre dans les îles*, ed. L'Harmattan, Paris.
- Selwyn, P., (1980), Smallness and islandness, *World Development*, vol. 8, p.945-51.
- Sofoulis C. – Spilanis I., (1993), Pour une stratégie de développement insulaire, στο *Revue de l'Economie Méridionale*, vol. 41, p.33-44.
- Spilanis I. (1998), Qualité versus quantité: une stratégie durable pour les îles, στο Meistersheim A. (ed.), *L'île laboratoire*, p. 156-174.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Γετίμης Π.– Κανκαλάς Γ. – Μαραβέγιας Ν. (επιμ.), (1994), *Αστική και περιφερειακή ανάπτυξη*, Θεμέλιο, Αθήνα.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1999), *Η 6η περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και ανάπτυξη των περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Λουξεμβούργο.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2001), *Ενότητα της Ευρώπης, αλληλεγγύη των λαών, πολυμορφία των περιοχών*. Δεύτερη έκθεση σχετικά με την οικονομική και κοινωνική συνοχή, Λουξεμβούργο.
- Κόνσολας Ν., (1997), *Σύγχρονη Περιφερειακή Οικονομική Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Λαμπριανίδης Λ. (2002), *Οικονομική γεωγραφία*, Πατάκης, Αθήνα.
- Σπιλάνης Γ. (επ.υπεύθυνος) (1997), *Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Ν.Λέσβου* (α' φάση), Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Επιτροπή Ερευνών, Μυτιλήνη.
- Σπιλάνης Γ., (2000), Τουρισμός και περιφερειακή ανάπτυξη: η περίπτωση των νησιών του Αιγαίου, στο Τσάρτας Π. (επιμ.), *Τουριστική ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, Εξάντας.